

УДК 341.241.7(477+342.384.4)

ПРОБЛЕМА ПОВЕРНЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У ВЗАЄМОВІДНОСИНАХ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ СНД

Аналізується співпраця України з країнами СНД у сфері культури, висвітлюється взаємодія органів державної влади пострадянських країн у справі збереження та повернення культурних цінностей.

Анализируется сотрудничество Украины со странами СНГ в сфере культуры, освещается взаимодействие органов государственной власти постсоветских государств в деле сохранения и возвращения культурных ценностей.

In this article an urgent problem of interrelations of present-day Ukraine in the sphere of culture, reversion of cultural values, which is their constituent reality, is reviewed, and the cooperation of state organizations of government authorities in solution of this issue is displayed.

Ключові слова: Країни СНД, Україна, культурні цінності, історія.

Культурна спадщина для кожного народу – це невичерпне джерело людської пам'яті, гарантія гідного поступу в майбутньому. Історичні процеси суспільства тісно взаємодіють з культурою. Україна пройшла нелегкий історичний шлях і кожен з його етапів був позначений втратами національних культурних цінностей.

З часу незалежності Україною були визначені національні інтереси у сфері культури, котрі можна класифікувати як:

- загальнокультурні інтереси;
- відродження української національної культури і її захист;
- охорона історико-культурного середовища та повернення історичної пам'яті.

Розвиваючи принципові положення, які були визначені Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р., Постановою ратифікації Договору про створення Співдружності Незалежних Держав від 21 грудня 1991 р., Україна вважає себе рівною серед інших республік колишнього Радянського Союзу, і не визнає будь-яких переваг і винятків з цього принципу для жодної з держав без належним чином оформленої згоди всіх цих держав.

З ініціативи України, у столиці Білорусії, м. Мінську, 14 лютого 1992 р. главами держав-членів СНД була підписана Угода „Про повернення культурних цінностей державам їх походження”, створена Міждержавна комісія з проблем власності на культурні цінності, котрі зібрані у музеях, бібліотеках, архівах та інших сховищах колишнього СРСР, а також перерозподілені по аналогічних установах.

Органами виконавчої влади, науковцями України накопичується інформація про об’єкти культурної спадщини, які пов’язані з діяльністю відомих державних діячів, творчістю українських митців, діячів науки, освіти, які жили й працювали певний час в інших країнах, місця їх поховання. Так, наприклад, у Російській Федерації, місті Санкт-Петербург збереглися будинки, пов’язані з життям державних діячів О.А. та І.А. Безбородьків, К.Г. Розумовського, видатних діячів культури Т.Г.Шевченка, І.М. Сошенка, П.О.Куліша, О.С. Афанасьєва – Чужбинського, М.І. Костомарова, М.В.Гоголя та інших [1].

Серед вітчизняних вчених істориків, котрі займаються проблемою повернення культурних надбань нашого народу з-за кордону, доречно назвати прізвище к.і.н. С.І. Кота. Одна з його праць видана в Інституті історії України: „Українські культурні цінності в Росії. Проблеми повернення в контексті історії та права” [2]. Саме в ній вперше в історіографії аналізуються причини та історичні обставини, що спричинилися до виникнення однієї з найбільш гострих проблем в українсько-російських взаєминах – визначення долі українських культурних цінностей в Росії.

В „Історичних зошитах” за 1997 рік, під редакцією О. Реєнта, О. Лисенко (Огляд видань Інституту Історії України за останнє 10-річчя) вказується на практичне значення цієї праці, воно полягає в тому, що дає інструментарій для діяльності українських дипломатичних органів в напрямку повернення духовних скарбів на Батьківщину [3].

Значну частину духовного скарбу українського народу, які знаходяться за кордоном, складають пам’ятки писемної історико-культурної спадщини України – архівні документи і матеріали, стародруки, різнопланові видання книжок, газет. Після проголошення у 1991 році незалежності нашої держави, Президентом України, Верховною Радою, Кабінетом Міністрів було прийнято ряд законів, постанов, указів та розпоряджень спрямованих на підвищення ефективності збереження культурних цінностей. 30 листопада 1998 р. Кабінетом Міністрів було рекомендовано Міністерству культури України, Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській і Севастопольській міським держадміністраціям створити штатні групи мистецтвознавців-експертів та контролерів. Такі повноцінні служби вже існують в Одеській, Чернівецькій

областях, м. Києві та Автономній Республіці Крим; у Львівській області ці групи створено на громадських засадах, у Закарпатській, Дніпропетровській і Херсонській областях діють групи мистецтвознавців-експертів, вони працюють при Управліннях культури, краєзнавчих музеях, з доброї волі місцевих влад [4].

Загальними зусиллями політиків, дипломатів, владних структур, урядовців, діячів культури і мистецтв, працівників архівів, музеїв, бібліотек – усіх кому небайдужа доля культури, спрямована увага на налагодження роботи у вирішенні питань, пов'язаних з поверненням і збереженням культурних цінностей. Так, у вересні 1999 р. було прийнято Закон „Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей”, у червні 2000 р. прийнято Закон „Про охорону культурної спадщини”.

Кабінетом Міністрів утворено Міжвідомчу Раду з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей і затверджено Положення про неї (січень 2001 р.). З метою удосконалення структури державного управління цією сферою Кабінет Міністрів Постановою № 46 від 30 березня 2002 р., утворив Державну службу охорони культурної спадщини у складі Міністерства культури і мистецтв України [5].

Треба відмітити, що Міністерство культури і мистецтв України, як центральний орган виконавчої влади, разом з Республіканським комітетом з охорони культурної спадщини Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської, міських державних адміністрацій, місцевого самоврядування, Державною службою контролю за переміщення культурних цінностей через державний кордон України, проводить державну політику, здійснює та забезпечує контроль у цій сфері.

Рішенням проблем повернення культурних цінностей на Батьківщину займається також і Міністерство закордонних справ України. За участю посольств, консульств, постійних представництв України при міжнародних організаціях, українських громад та окремих представників діаспори, в рамках Державної програми „Повернуті імена”, проводяться наукові, організаційні, просвітницькі заходи, спрямовані на вивчення, повернення в Україну спадщини видатних діячів культури, науки, увічнення пам'яті славетних земляків, повернення їх творчого доробку до наукового та культурного надбання України.

Зрозуміло, що проблема повернення культурних цінностей не може бути вирішена односторонньо, рішенням однієї держави. Вона передбачає співробітництво з іншими країнами на засадах доброї волі та міжнародно-правових норм. Перспективним є міжнародне співробітництво на всіх рівнях – на двосторонній основі, в межах регіональних програм, у глобальному масштабі.

Так, наприклад, з найближчим сусідом, Білоруською Республікою, з часу незалежності України, підтримуються стосунки у сфері культури на всіх рівнях. У 1993 р. – підписана Угода про співробітництво в галузі культури між Міністерством культури Республіки Білорусь та Міністерством культури України [6]. В Угоді робиться акцент на спільному вирішенні питань охорони пам'яток образотворчого мистецтва, старожитньої писемності, археології та інших культурних цінностей (ст.6); обміні інформацією про вивезення національно-культурних цінностей, які знаходяться у музеях, бібліотеках і архівах; співпраці у пошуках та поверненні цінностей національно-культурної спадщини (ст.5). Продовжено контакти у цьому напрямку і у 1994 р. – було укладено Протокол між Міністерством Закордонних Справ України та Міністерством Закордонних Справ Республіки Білорусь [7].

Підписавши цей Протокол, обидва міністерства підтвердили наміри проведення регулярних консультацій з питань українсько-білоруських відносин, розвиток двостороннього співробітництва в усіх галузях, у тому числі гуманітарного співробітництва та культури. Як результат плідної роботи двох держав у напрямку зближення народів, українського і білоруського, 17 липня 1995 р. підписано Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Білорусією [8]. Наряду з багатьма пріоритетними напрямками міжнародної діяльності, у Договорі, передбачена співпраця у заходах по боротьбі з контрабандою, незаконним вивезенням культурних цінностей (ст.20).

12 травня 1997 р. у м. Києві підписано Програму співробітництва між Міністерством культури і мистецтв України і Міністерством культури Республіки Білорусь на 1997-1998 роки [9]. У Програмі чітко вказується на:

- підтримку співробітництва у галузі охорони і реставрації історико-культурних цінностей (ст.8);

- сприяння виявленню та збереженню культурних та історичних цінностей, незаконно переміщених на територію іншої держави, поверненню та запобіганню їх нелегального переміщення (ст.9).

Впроваджуючи політику добросусідських відносин, Україна підтримує і розвиває стосунки з прикордонною державою – Республікою Молдова. Так, 23 жовтня 1992 р. було підписано Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво [10]. Визнаючи необхідність надати новий якісний рівень двостороннім відносинам, з урахуванням досвіду політичного, економічного, науково-технічного, гуманітарного, культурного співробітництва, і з цією метою зміцнити їх договірну базу, передбачено розвивати співпрацю й обміни у галузі освіти, культури, мистецтва та в інших сферах; на взаємній основі, уряди держав

сприятимуть справі збереження та вивчення мистецтв і культурного надбання іншої країни, включаючи охорону пам'яток історії та культури, виявлення й вивчення архівних матеріалів, пов'язаних з історією обох країн (ст.17, 19 Договору). У жовтні 1998 р. в місті Кишиневі було підписано Договір між Україною та Республікою Молдова про економічне співробітництво на 1998-2007 роки [11]. Наряду з економічними питаннями у заходах до Програми економічного співробітництва між Україною і Республікою Молдова на 1998-2007 роки [12], у пункті 2.10.2 – Соціальна сфера, звернено увагу на сприяння і розвиток культурних зв'язків, збереження культурного надбання, обмін і співробітництво між творчими спілками, об'єднаннями і асоціаціями. Було передбачено розробку заходів по збереженню історичної спадщини народів України і Молдови, захист пам'ятників історії, культури і архітектури у прикордонних населених пунктах.

Розуміючи важливість збереження документальної, літературної спадщини, у 1998 р. підписано Угоду про співробітництво між Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України та Державною архівною службою Республіки Молдова [13], де чітко сформульовано, що розвиток традиційної дружби, добросусідства і взаємовигідного співробітництва між народами України і Молдови повинен ґрунтуватися на взаємному знанні й повазі до їх самобутності, історії, культури і досягнень, що обумовлює вивчення і використання документів, які зберігаються в українських і молдовських архівах; здійсненні обміну досвідом роботи між архівними установами по всіх напрямках діяльності державних архівних установ, який їх цікавить; обмінюватися інформацією з проблем архівної справи, що постають перед ними, і здійснювати на взаємній основі стажування спеціалістів-архівістів (ст.2).

У зв'язку з особливостями історичного розвитку і специфікою геополітичного і гео економічного положення України, домінантою двосторонніх відносин з прикордонними державами є українсько-російські відносини. Для України це, перш за все, стосунки „особливого партнерства”, оскільки від їхнього характеру значною мірою залежить доля прогресивного, демократичного розвитку нашої держави, а також і Російської Федерації, стабільність в Європі і в усьому світі. Діяльність обох країн повинна спрямовуватись на усвідомлення безперспективності і згубності курсу на конфронтацію в українсько-російських відносинах. Розглядаючи у хронологічній послідовності, як склалися взаємини між двома країнами у сфері культури у 90-ті роки минулого століття, можна без сумніву стверджувати, що поступово, крок за кроком, велися переговори, уклалися договори, приймалися угоди, рішення, які допомагали вирішувати ту чи іншу проблему у цій сфері. Особлива увага,

у прийнятих на державному рівні документах, приділялась охороні і збереженню культурного надбання двох народів, поверненню культурних цінностей на їх Батьківщину.

Так, 23 червня 1992 р. у Дагомисі відбулися російсько-українські переговори, була підписана Угода про подальший розвиток міждержавних відносин [14], підкреслювалась важливість збереження і зміцнення зв'язків, спільного історичного, культурного і духовного коріння. Підтвердженням таких намірів служить прийнята 25 березня 1994 р. Міністерством культури України та Міністерством культури Російської Федерації Угода про культурне співробітництво [15]. У документі чітко визначено, що Україна і Російська Федерація створюватимуть сприятливі умови для:

- збереження і розвитку культурних зв'язків;
- культурного обміну і співробітництва в галузі бібліотечної та музейної справи;
- виявлення й охорони об'єктів історико-культурної спадщини, наряду з іншими видами культурної діяльності.

В цілях збереження об'єктів історико-культурної спадщини, які знаходяться на території України та Росії:

- координуватимуть зусилля та виділятимуть кошти, спрямовані на виявлення, охорону, захист, реставрацію та використання зазначених об'єктів на основі окремих програм і проектів;
- здійснюватимуть консультації, щодо визначення пріоритетних напрямків науково-дослідних робіт в галузі культури та мистецтва; взаємно інформувати про результати наукових досліджень;
- проводитимуть спільні наукові та науково-практичні конференції, семінари й симпозіуми;
- видаватимуть збірники наукових робіт та використовуватимуть інші форми наукового обміну й співробітництва;
- сприятимуть відверненню й попередженню незаконного вивозу культурних цінностей із своїх територій на територію іншої держави-учасниці цієї Угоди, а також взаємному поверненню зазначених цінностей незалежно від часу, що минув після їх незаконного вивозу;
- проводитимуть необхідну роботу з визначення незаконно вилучених або вивезених національних художніх цінностей – реліквій та їхньої реституції. З цією метою створено двосторонню комісію. Братимуть участь в організації та спільному проведенні міжнародних культурних акцій, програм, ділових проектів у підготовці та координації співробітництва державних та громадських об'єднань у сфері культури та мистецтва обох країн між собою та в міжнародних урядових та не урядових організаціях, а також об'єднаннях своїх співвітчизників за кордоном.

З метою практичної реалізації цієї Угоди, та підготовки програм і проектів культурного співробітництва України і Російської Федерації, створюють постійні та тимчасові робочі комісії та групи. Ґрунтуючись на взаємній зацікавленості у створенні сприятливих умов для розвитку економічних, гуманітарних та культурних відносин між Україною і Російською Федерацією на міжурядовому рівні у 1995 році були підписані Угоди: „Про співробітництво прикордонних областей”, „Про співробітництво в галузі культури, науки і освіти”, складено Протокол про консультації та співробітництво між Міністерством Закордонних Справ України та Міністерством Закордонних Справ Російської Федерації [16]. Прийняті документи відображають прагнення обох держав співробітничати як у галузі культури так і інших сферах міжнародної діяльності, діючи в рамках положення Хельсинського акту з безпеки та співробітництва в Європі, а також інших документів ОБСЄ, у відповідності до Угоди про Співдружність Незалежних Держав від 8 грудня 1991 р., Алма-Атинської декларації від 21 грудня 1991 р.. З метою удосконалення механізму організації зв'язків, аналізу стану українсько-російського співробітництва, виявлення найбільш перспективних його напрямків і шляхів контролю за реалізацією двосторонніх Угод і домовленостей, досягнутих на рівні глав держав та урядів, координації діяльності міністерств і відомств, 16 січня 1996 р. була підписана Угода між Україною і Російською Федерацією про створення Змішаної українсько-російської комісії по співробітництву [17]. За домовленістю між головами обох частин Змішаної комісії, в її рамках можуть створюватися підкомісії та тимчасові групи основних напрямків співробітництва. 20 березня 1996 р та 28 травня 1996 р. відбулися засідання Змішаної російсько-української комісії по співробітництву. Серед питань що обговорювались у ході роботи, чинне місце займало питання перспектив розвитку співробітництва в гуманітарній та культурній сферах. 31 травня 1997 р. відбулася визначна подія у житті обох країн – підписано Договір про Дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією [18]. Стаття 24 Договору присвячена розвитку співробітництва у сфері культури, літератури, мистецтва, засобів масової інформації, взаємодії в галузі збереження, реставрації і використання історико-культурної спадщини.

28 травня 1998 р. у м. Києві було підписано протокол між Державною митною службою України та Державним митним комітетом Російської Федерації про співробітництво в боротьбі з контрабандою культурних цінностей. Була обумовлена співпраця у вирішенні поставлених завдань стосовно незаконного вивозу та ввозу культурних цінностей [19].

Одним із найважливіших кроків формування нової моделі стосунків у сфері культури з країнами колишнього Радянського Союзу є укладання договорів, угод про спільне вирішення проблем національно-культурного розвитку держав-партнерів.

Для України співробітництво у галузі культури з Республікою Казахстан має особливе значення, так як на її території знаходиться одна з найбільших українських діаспор Сходу. 20 лютого 1991 р. в м. Алма-Ата було підписано Договір між Казахською РСР і Українською РСР [20]. У ст.4 Договору зазначається, що уряди сприяють збереженню і розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин та усталених унікальних етнокультурних регіонів, дбають про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб відповідно казахів, які проживають на території України, і українців, які проживають у Казахстані. 20 березня 1993 р. у м. Сімферополі була підписана Угода між Урядом Республіки Казахстан і Урядом України у сфері культурного співробітництва [21]. Кожна стаття цього документу визначає напрямок діяльності міжурядових структур:

- ознайомлення зі способом життя, культурною спадщиною і сучасними культурними і науковими досягненнями обох країн (Ст.1),
- співробітництво і прямі контакти між міністерствами, відомствами, державними установами, науковими закладами, творчими союзами і неурядовими організаціями (Ст.2) ,
- розвиток двостороннього співробітництва на взаємовигідній основі, обмін інформацією, книгами і періодичними виданнями, заохочення до співпраці між музеями, бібліотеками і архівами (Ст.5),
- сприяє збереженню пам'яток історії і культури кожної з держав.

Якісним у спільному вирішенні проблем двостороннього співробітництва, для України і Республіки Казахстан був 1994 рік. У цьому році, 20 січня, у м. Києві, укладено Протокол про консультації між Міністерством закордонних справ України і Міністерством закордонних справ Республіки Казахстан [22], підписана і прийнята Декларація: „Современный мир: вызовы и опасности” [23]; 20 січня 1994 р. підписано Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Казахстан [24]; 11 серпня 1994 р. проголошено Меморандум про подальше укріплення відносин, дружби і співробітництва між Україною і Республікою Казахстан, реалізації досягнутих домовленостей [25].

Події, що відбулися у 1994 році свідчать про стремління двох держав сприяти розвитку етнічної культури, мовної та релігійної самобутності обох народів, визнаючи наявність значних невикористаних резервів в галузі як економічного так і культурного співробітництва, розробляти і використовувати спільні цільові програми по укріпленню науково-

технічного і культурного партнерства, формуванню загальних підходів у вирішенні питань торгівельно-економічного, науково-технічного, культурного і соціального співробітництва у рамках СНД.

Підсумовуючи вище викладений матеріал, можна з впевненістю стверджувати, що починаючи з часу незалежності, Україна прикладає зусилля до повернення і збереження культурного надбання свого народу. Підтримує дружні, добросусідські відносини з країнами СНД: Республікою Білорусь, Республікою Молдова, Російською Федерацією та Республікою Казахстан.

1. Скарби національної культури – нетлінне надбання українського народу. Інформаційно-аналітична довідка про сучасний стан та перспективи охорони об'єктів, культурної спадщини України, а також пам'яток історії та культури українського народу, що перебувають за її межами // Культура і життя. – 2003. – № 35 – 5 листопада.

2. Кот С.І. Українські культурні цінності в Росії. Проблеми повернення в контексті історії та права. // Повернення культурного надбання Україні: Проблеми, завдання, перспективи. – Вип.8 – К., 1996 – 91 с.

3. О.Реєнт, О.Лисенко. Історичні зошити. Огляд видань Інституту історії України НАНУ за останні 10 років. – К., 1997. – С.101-103.

4. Волга Анатолій. Національні надбання культури – під захист держави // Культура і життя. – 2002. – 4 вересня.

5. Там само.

6. Управління державного архіву Міністерства Закордонних Справ України(Далі УДАМЗС України). – Фонд міжнародних договорів №3220.

7. Там само. – Ф. 712.

8. Там само. – Ф.1231.

9. Там само. – Ф. 174.

10. Там само. – Ф.1755.

11. Там само. – Ф.1754.

12. Україна – Росія. 1990-2000 р. Документи і матеріали. – К.: Юрінком інтер, 2001. – С. 254-288.

13. Там само. – С. 303-306, 359-363, 366-368.

14. УДАМЗС України. – Фонд № 868.

15. Там само. – Ф.1417.

16. Там само. – Ф.99.

17. Там само. – Ф. 3248.

18. Там само. – Ф.363.

19. Там само. – Ф.1721.

20. Там само. – Ф.350.

21. Там само. – Ф.481.
22. Там само. – Ф.363.
23. Там само. – Ф.346.
24. Там само. – Ф.34.
25. Там само. – Ф.48.